

BOŽO REPE

Utrinki iz bližnjega leta 1962 (1)

I

Mednacionalna trenja in večna borba med federalizmom (težnjami po njem) in centralizmom so sestavni del političnega dogajanja ves čas obstoja jugoslovanske države. Tradicionalna mednacionalna nasprotja in konflikte med posameznimi pokrajinami (narodi) in centralizirano državno upravo v stari Jugoslaviji je prekinila vojna, ki je vanje vnesla po eni strani nove, kvalitetnejše odnose (skupni narodnoosvobodilni boj), po drugi strani pa jih je do skrajnosti zaostila (državljanska in bratomorna vojna). Stare politične sile so poniknile, pojavile pa so se nove, med njimi vse bolj vplivna in odločilna KPJ. Ta naj bi v povojni (federativni) državi in na novih (pravičnejše vzpostavljenih) mednacionalnih in socialnih odnosih predstavljala poglavitno kohezivno politično silo in skrbela, da ne bi prišlo (zaradi »ostankov buržoaznega nacionalizma« – socializem naj bi po predvidevanjih namreč sam po sebi rešil nacionalna nasprotja) do novih mednacionalnih zapletov.

Spremenjeni družbeni koncept »partijske države« je imel svoje značilnosti, med drugim kampanjski način vodenja politike kot sestavni del t. i. »permanentne revolucije«, uveljavljanje principa demokratičnega centralizma v vseh družbenih mehanizmi, prilagajanje družbene realnosti teoretičnim modelom (po sovjetskem vzoru) ne glede na specifičnosti posameznih delov države, ob vsakokratni krizi pa tudi oženje (že sicer šibkega pluralizma) v vodilni partiji in širše v družbi, »poenotenje« pogledov in »diferenciacija« na tej osnovi, skratka okrepljena monolitnost kot recept za rešitev. Te specifičnosti se že zelo zgodaj (še v »predfazi« nastajanja nove države) in še posebej izrazito odslikavajo v odnosih med centrom in najbolj »drugačnimi« deli skupnosti, kamor (prvenstveno) sodi Slovenija. Začetek rdeče niti teženj po (ponovni) centralizaciji jugoslovanske družbe je na »dogodkovni« ravni opazen že v konfliktih slovenskega vodstva z načelnikom vrhovnega štaba Arso Jovanovićem, ki je s skupino oficirjev novembra 1942 prišel v Slovenijo prenašat izkušnje proletarskih brigad iz Srbije in Črne gore. Že zelo izrazito (če upoštevamo, da so konflikti z Jovanovićem v dobri meri izvirali iz njegove starojugoslovanske generalštabne mentalitete, zaradi katere so se ga – menda – na ta način skušali za nekaj časa v vrhovnem štabu tudi znebiti) pa so te težnje izražene v očitkih člana politbiroja CK KPJ Ive Ribarja-Lole CK KP Slovenije aprila 1943, da se (tudi po Titovi oceni in oceni politbiroja CK KPJ) v Sloveniji (med drugim) pojavlja separatizem, da ni dovolj pozornosti do borbenega sodelovanja narodov Jugoslavije in skupne graditve nove »zajednice«. Po Lolinem mnenju so Slovenci izstopali kot posebnost, ker so v AVNOJ (prvi – op. B. R.) delegirali svoje predstavnike, medtem ko je druge izbral in poklical Vrhovni štab. Zgovorna je tudi njegova zahteva, da mora vse kadrovske spremembe v Glavnem

poveljstvu slovenskih partizanskih čet odobravati Vrhovni štab.¹ Med podobne epizode lahko štejemo enotedensko »izolacijo« in suspenz Borisa Kidriča spomladi 1944 zaradi posojila, ki ga je s pristankom CK KPS Glavnemu štabu NOV in POS za vojaške potrebe odobrila britanska vojna misija,² medtem ko (zaradi Kidričevega posredovanja neuspeh) poskus generalštaba Jugoslovanske armade, da spomladi 1945 pokliče enote NOV in POS ter 200 slovenskih vodilnih aktivistov OF v Liko³ in pa (uspela) vključitev korpusov slovenske partizanske vojske v 4. armado JA kažeta, da je v obdobju nastajanja nove države (po drugem zasedanju AVNOJ) in prizadevanj za njeno mednarodno priznanje, centralizacija že dobila očitne obrise načrtovanega procesa. Tega so se zavedali tudi v slovenskem vodstvu (tako je Kidrič npr. na seji CK KPS 29. 3. 1945 poročal, da bo v Jugoslaviji zaradi heterogenosti in nevarnosti separatizma prišlo do centralizma »ki je nevaren, ker med srbskim meščanstvom še vedno obstajajo močne tendence hegemonizma«⁴), vendar je prevladala partijska disciplina in pa upanje, da gre zgolj za »prehodno« obdobje.

Izrazito protislovje med federalistično ustavo in centralistično zakonodajo, še bolj pa prakso se odlikava skozi občasne konflikte med slovenskim in jugoslovanskim vodstvom v prvem povojnem obdobju. (Pri tem kaže spomniti na svojevrstno vlogo neke vrste »prevodnika«, ki jo je obojesmerno vse do svoje smrti imel Edvard Kardelj).

Znani so primeri slovenskih protestov zaradi »izpustitve« pravice do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve iz osnutka prve jugoslovanske povojne ustave, pa očitki na račun »slovenskega separatizma« na skupni seji politbirojev CK KPJ in CK KPS 4. decembra 1945⁵, polemika zaradi prevelikih količin premoega, ki jih je bilo treba poslati zveznemu ministrstvu in zaradi česar je bila nevarnost, da bo prišlo do zastoja v slovenski tekstilni industriji in kritike na račun premajhne delovne storilnosti »na jugu«⁶, nasprotovanje slovenskega ministrstva za industrijo leta 1946 načrtovani centralizaciji gospodarstva in ustanavljanju podjetij t. i. državnega pomena,⁷ uvajanje administrativnih oblik, ki Sloveniji ne ustrezajo (oblasti), konflikti zaradi nepravilne distribucije skromnih dobrin (npr. papir na glavo prebivalca ne glede na dejanske kulturne potrebe) ipd. Izvedba revolucionarnih ukrepov in spopad z Informbirojem (dokazovanje o »pravilnosti poti v socializem«) so monolitno partijsko-državno strukturo še okrepili, deloma pa se je »zmehčala« po uvedbi samoupravljanja (1950), decentralizaciji, ki je sledila (ustavni zakon 1953) in porastu liberalizma v začetku petdesetih let, vendar je že obračun z Đilasom leta 1954 jasno pokazal, kje jugoslovanski politični vrh vidi konec limita. V obdobju »dvojnosti družbenega sistema«, ki po Bilandžiću traja od leta 1954 do 1964⁸, je Jugoslavija sicer dočakala visoko stopnjo industrijskega razvoja in liberalen partijski program (1958), obenem pa že tudi hujšo gospodar-

¹ Pismo člana politbiroja CK KPJ Iva Ribarja-Lole dne 20. aprila 1943 CK KPS z oceno političnega in vojaškega položaja v Sloveniji, dokument št. 89, Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga 6, IZDG, Ljubljana, 1981.

² Izvori za istoriju SKJ, knjiga – št. 18, Komunist, Beograd, 1986, dok. št. 9 in 16 ter opomba št. 153. Tudi Kidričeve pogovore z zavezniškim majorjem Jonesom sta Tito in Vrhovni štab ocenjevala kot poskus samostojne slovenske zunanje politike.

³ Ivan Križnar: Od revolucionarnega gibanja do institucionalnih oblik slovenske države, zbornik Izročilo Čebina, str. 335, Komunist, Ljubljana, 1987.

⁴ Prav tam.

⁵ Dr. Dušan Bilandžić: Slovenija, Sličnosti i razlike, Danas, št. 293, september 1987, str. 64.

⁶ Zapisnik seje CK KPS, 17. december, 1945, ZA CK ZKS.

⁷ Mag. Jera Vodušek-Starič: Marginalije, Borec št. 1, januar 1988, str. 126

⁸ Dr. Dušan Bilandžić: Historija SFRJ, Školska knjiga, Zagreb, 1985, str. 213.

sko krizo (1961), bistva centralističnega sistema pa kljub nekaterim omenjenim normativnim spremembam in političnim sklepom ni spremenila. Naraščajoča konfliktnost v družbi se je sicer še skrivala pod gladkim monolitnim oklepom, vendar so se znotraj že začele kazati hude razpoke. Enotnost v vrhu se je začela krhati, oblikovali sta se dve struji (obe sicer znotraj monističnega koncepta razvoja) z dvema vizijama razvoja: ena, že preizkušena, centralistična, z močno partijo, kontrolnim in represivnim aparatom in druga, demokratičnejša, s težnjami po samoupravljanju, decentralizaciji, upoštevanju realnosti in zakonitosti ekonomskega razvoja. Do spopada, ki bo – predvsem v luči odnosov med Slovenijo in federacijo – predmet obravnave v tem prispevku, je prišlo leta 1962.

II

Nasprotujoča si koncepta sta se kazala praktično na vseh področjih družbenega življenja: ekonomskem, sistemskem (polemike ob ustavnih razpravah), zunanje-političnem, mednacionalnem, kulturnem, znotrajpartijskem. Gospodarska reforma leta 1961, ki se je sicer ukvarjala predvsem z načinom delitve viška dela, je pokleknila pred dilemo, ali dopustiti svobodno blagovno-denarno selekcijo med proizvajalci ali ne. Politična oblast še vedno predstavlja glavno ekonomsko moč, ki regulira skoraj vsa gospodarska gibanja,⁹ kritičnega pretresa pa je vredna teza, da ni bilo mogoče istočasno spodbuditi korenite akcije za menjanje družbenih odnosov v gospodarskem in političnem sistemu in so zato prišle v poštev v glavnem gospodarske.¹⁰ Tudi če pristanemo na tako oceno (čeprav dvomimo, da so reforme, izpeljane zgolj na enem področju lahko – dolgoročno gledano – uspešne), je treba povedati, da so bile razlike na tem področju prav tako velike (če ne še hujše) kot drugje. To dokazuje že sprejemanje plana za leto 1962 konec decembra 1961, ki je bil po večdnevni skupščinski debati sicer sprejet, vendar so se v zboru proizvajalcev trije poslanci vzdržali, v zveznem pa je eden glasoval proti. To je bil prvi tak primer v povojni parlamentarni praksi in ker so proti glasovali Slovenci, je bil to tudi eden od razlogov za kritike na račun slovenske politike. Slovenski poslanci so planu očitali, da je pretežno naturalen in da kvantitativno določa planske naloge, kar prikriva realne odnose v gospodarstvu (v nasprotju s tem so bila mnenja, da je naturalnega planiranja še premalo in da se plan prilagaja »objektiviziranemu gospodarskemu sistemu«). Določena proizvodnja (npr. sladkorne pese) je bila povečana za tretjino v primerjavi z letom prej, plan pa ni določal, kako (s kakšno stimulacijo – npr. z zvišanjem cen) to doseči. Plan je do potankosti določal velik del investicijskih sredstev, računal na povečano kontrolo državnega knjigovodstva, razna pooblastila in »apele« pri uresničevanju. Težnje po preprečitvi anarhije v razvoju proizvodnje so po mnenju tistih, ki so planu ugovarjali, šle na škodo iniciative delovnih kolektivov, plan pa je dajal pooblastila za administrativno mešanje v njihovo delo.¹¹

V skupščinski debati so bili izraženi za tisti čas dokaj pogumni predlogi, da bi namesto državnih institucij koncept plana naredili tudi v drugih za to kvalificiranih ustanovah, tako da bi poslanci dobili več variant odgovorov na isto vprašanje in se med njimi odločali. Ob razpravi o planu so bili predlagani (v glavnem zavrtnjeni) še drugi predlogi, ki bi gospodarstvo decentralizirali, tako npr., da se kmetijske

⁹ Prav tam, str. 245.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Ekonomska politika, 1. januar 1962, str. 4, 5.

investicije razdelijo po republikah (ugovor: to pomeni zamenjavo zveznega centralizma z republiškim).

Plan za leto 1962 je sicer z manjšimi praskami in popravki še šel po starem skozi utečeno skupščinsko kolesje brez obešanja težav na veliki zvon, vendar pa so se razlike ob tekočih ekonomskih problemih že začele kazati v govorih (ne še) sicer najvišjih, vendar že dovolj visokih politikov, tako da je to postajalo zaskrbljujoče. Očitne so bile npr. razlike v stališčih predsednikov zveznega in slovenskega sindikata, Svetozarja Vukmanovića in Staneta Kavčiča. Vukmanović je zagovarjal tezo o enakih plačah ne glede na poslovne rezultate podjetja, ureditev med posameznimi gospodarskimi panogami na »planski politiki skupnosti« in se zavzemal za »izenačevanje gospodarskih pogojev« (ki naj bi gospodarske panoge razdelili na »ustrezno« število svobodnih podjetij), obenem pa kritiziral »pojmovanja, da administrativno izenačevanje gospodarskih pogojev odpravlja delovanje zakonov trga.«¹² V nasprotju s tem je Kavčič v govoru, ki so ga nato nekateri funkcionarji v Beogradu močno kritizirali, poudarjal krepitev samoupravljanja, demokratizacijo političnega življenja, nagrajevanje po delu, delitev dohodka pa je označil za »tisti centralni člen družbenega dogajanja, na katerega so vezane družbenopolitične, delovne in organizacijske niti.« Po Kavčičevem mnenju je »širše uresničevanje delitve po delu postalo centralni problem graditve socializma.«¹³

Še dalj od politikov sta v znani (prvi javni povojni polemiki) o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji šla Dušan Pirjevec in Dobrica Ćosić. To je bil preizkusni balonček, uvertura v globalni konflikt, saj so se za polemiko »konfrontirali močni partijski dejavniki Jugoslavije in Slovenije«, ¹⁴ Ćosića pa naj bi k odgovoru na Pirjevčevo gloso v Naši sodobnosti menda (poleg nekaterih znanih srbskih funkcionarjev) pripravil sam Tito ob srečanju na Brionih z vzklikom: »Pri bogu, pomagajte nam vendar!«¹⁵ Ta stavek je znanega srbskega intelektualca (ki bo osemindvajset let kasneje izjavil, da za Tita ne bi preskočil niti vaškega plota) menda tako pretresel, da se Titu ni mogel upreti »ne kot član KP, ne kot človek, ki je spoštoval svojega vojnega komandanta.«¹⁶

Polemika je vrhunec dosegla (obenem pa tudi že ušla iz rok njenih »spodbujevalcev«) v začetku leta 1962. To je imelo za posledico, da mednacionalni problemi niso ostali zgolj v sferi ekonomije, pa tudi ne (kot do tedaj) na ravni sovražne propagande. »Reakcionarni in deklasirani elementi« (kot izključni nosilci nacionalizma) so ostali v ozadju, v ospredje pa je stopilo »vse češče nerazumevanje pomembnosti tega vprašanja ne samo med člani, ampak tudi med vodilnimi kadri zveze komunistov.«¹⁷ Čeprav je partijski vrh še vztrajal pri definiciji nacionalizma iz programa ZKS (negativna dediščina, birokratizem, gospodarska neenakost), pa je že priznaval, da se je »vprašanje . . . zaostriло v novih pogojih, katere so ustvarili

¹² Govor na III. redni letni skupščini Republiškega sveta ZSJ za Črno goro, Delavska enotnost, 27. januarja 1962, (Pogovori 62, str. 25–28).

¹³ Govor na V. obćem zboru republiškega sveta sindikatov Slovenije, Delavska enotnost, 13. januar 1962 (Pogovori 62, str. 3).

¹⁴ Dobrica Ćosić, Stvarno i moguće, Cankarjeva založba, Ljubljana–Zagreb, 1988, str. 18.

¹⁵ Slavoljub Djukić: Politićno ozadje polemike Dušan Prijavec–Dobrica Ćosić (1961–1962), Naši razgledi, 13. januar, 1989., str. 18.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ ZA CK ZKS, Informacija s sestanka Komisije za ideološko delo CK ZKJ in predsednikov komisij za ideološko delo pri republiških centralnih komitejih, 26. 12. 1961, uvodna razprava (»O nekaterih pojavih nacionalizma«) Petra Stambolića, priloga k seji IK CK ZKS, 19. 1. 1962.

razvoj, nov gospodarski sistem, dvig standarda in delno popuščanje zunanjega pritiska.«¹⁸

Skrb zbujajoča je postajala »istovetnost argumentov, ki jih uporabljajo reakcija in naši kadri«,¹⁹ mednje pa je Stambolić med drugim prišteval umetno iskanje skupnih jugoslovanskih potez v preteklosti posameznih jugoslovanskih narodov (namesto, da bi se raziskovalo formiranje narodov ter njihove posebnosti), kar je sicer (upravičeno) letelo na naraščajoči unitarizem (ki je silil na dan že tudi v političnih forumih; tako je razprava v CK ZK Ljudske mladine Jugoslavije »bolj vodila k ustvarjanju neke nove nacije, kot pa ugotavljala potrebo po celokupnosti vseh jugoslovanskih narodov.«)²⁰ Ta posredna omemba nevarnosti unitarizma v Stambolićevem uvodu pa je bolj ali manj služila »uravnoteženju« kritike domnevnih nacionalizmov, kamor so na seji poleg drugega prišteli zahteve po slovenskih podnapisih filmov (kar po mnenju Vukašina Mićunovića ne bi smel biti »politični«, pač pa »praktični« problem), »nepravilno« glasovanje slovenskih poslancev proti planu, pa tudi polemiko Čosić–Pirjevec, ki je bila zasnovana sicer »na primernem nivoju in ob maksimalnem obračunu obeh avtorjev s slabostmi lastne okolice,« vendar »je prišla v naelektrizirano ozračje, tako da njena objava v dnevnem tisku ni prispevala k reševanju vprašanja, ampak se lahko z njo odprejo vrata tudi nekvalificiranim diskusijam«²¹

Razprava slovenskega izvršnega komiteja o tem vprašanju se je znova vrtela predvsem okoli ekonomskih vprašanj, zlasti neustrezne (za Slovence) uporabe investicijskega fonda in 25% davka na »ekstra dobiček«, (»davka na pridnost«, kot so ga imenovali na seji IK CK ZKS 26. maja 1961), na seji pa so tudi ugotavljali, »da je izvor slabe volje včasih tudi to, ko v medrepubliškem sodelovanju raznim delegacijam kažemo najvišje dosežke naše industrije«, namesto da bi jih seznanili tudi »s težjo problematiko.«²² Slovenske politike so žulila tudi poročila v jugoslovanskih časopisih, da ima Slovenija več kot ostali, da je zato bolj usmerjena na Zahod, potem, da v zvezni administraciji prevladuje prepričanje o nujnosti »prisilne integracije državne linije«; da imajo oficirji JLA podcenjevalen odnos do NOB v Sloveniji (čeprav so odnosi z armado sicer dobri – armada naj bi bila na »področju integracije« še najboljši faktor); da zvezno vrhovno sodišče odgovarja in izdaja odločbe le v srbohrvaščini, čeprav gre za slovenske vloge; da se na meji uporablja zgolj srbohrvaški jezik, da na postajah visijo napisi v cirilici in latinici, pa tudi TV podnapisi so največkrat v cirilici; da na proizvodih navodila niso v (pravilni) slovenščini; da je pouk predvojaške vzgoje na univerzi v srbohrvaščini; da so bili v zadnjih treh letih odbiti vsi slovenski kandidati za diplomatsko službo (z obrazložitvijo, da niso člani ZK). Pri »pometanju pred lastnim pragom«, kar naj bi bil po zahtevah iz CK ZKJ glavni namen teh razprav, so na seji omenjali nepravilen (sem in tja posmehljiv) odnos do študentov iz drugih republik na univerzi, posamezne pojave nacionalizma v založništvu, zgodovinopisju, na univerzi (pri sprejemanju v študentske domove, v študentskih klubih, v partijskih organizacijah, kjer so študenti iz drugih republik, ki jih je bilo 16% vseh študentov na ljubljanski univerzi, aktivnejši in ponekod tudi številčnejši); v športu, predvsem pa v kulturi, kjer je

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Stenografski zapisnik seje izvršnega komiteja CK ZK Slovenije o nekaterih pojavih nacionalizma, dne 19. januarja 1962, ZA CK ZKS, seje IK CK ZKS, III/15.

²¹ Stenografski zapisnik seje izvršnega komiteja CK ZK Slovenije o nekaterih pojavih nacionalizma, dne 19. januarja 1962, ZA CK ZKS, seje IK CK ZKS, III/15.

²² Prav tam.

osrednjo temo predstavljala polemika Pirjevec–Čosić. Pri tem je opazno nasprotovanje Čosićevim stališčem, vsaj posredno pa podpiranje Pirjevca ob hkratnem izražanju bojazni, do kam bi stvari lahko zašle, saj so sodelavci »Perspektiv« Pirjevčev članek ocenjevali za premalo ofenziven in so zato pripravljali »udarnejše« prispevke. (Ljudje so po ocenah polemiko na seji razumeli kot izraz večje svobode, nekateri pa tudi kot naročeno). V izvršnem komiteju je glede teh vprašanj vladala precejšnja enotnost – tudi kar se tiče ocenjevanja vzrokov zanje. Tako je Marinko menil, da je to »predvsem posledica preteklosti« (mišljena je bila poveljna – op. B. R.),²³ Kavčič pa je bil še mnogo ostrejši, donedavne »teoretične in praktične izkušnje graditve socializma v mnogonacionalni državi« je označil za »stalinsko koncepcijo graditve socializma v mnogonacionalni državi, ki odgovarja administrativnemu vodenju nacionalne in ekonomske problematike, kjer nacionalno problematiko zreducirajo na področje jezika, kulture in prosvete.«²⁴

Močno, če ne kar prevladujoče »reduciranje« je bilo opazno tudi pri partijskem časopisu, ki je tedaj sicer izhajal tudi v slovenščini, vendar je šlo zgolj za prevod zvezne izdaje, zvezna redakcija pa je republikam dopuščala, da svojo problematiko obravnavajo le na eni strani. Spor je nastal, ko so od slovenskega CK, zahtevali, da pokrije polovico primanjkljaja za slovenski prevod časopisa, v Sloveniji pa so bili pripravljani kriti stroške le, če bi dobili več strani oz. se osamosvojili (dobili svojo redakcijo). Temu so v Beogradu nasprotovali; očitne so bile težnje, da bi slovenski prevod ukinili in na slovensko področje razširili srbohrvatsko izdajo, za kar se je zlasti zavzemal Krste Bulajić. Slovenski izvršni komite je bil enoten, da mora Komunist v slovenščini ostati, mnenja o tem, ali bi ostal zvezni časopis ali postal slovenski oz. »kombiniran«, pa so bila (tudi iz finančnih razlogov) deljena. V kontekst teh razprav so sodile tudi polemike o financiranju slovenskih manjšin v Italiji in Avstriji, ki naj bi jim »v okviru splošnih štedenj« zmanjšali dotacije.²⁵

V tem času so bili slovenski funkcionarji kljub porazu ob sprejemanju plana za leto 1962 v zvezni skupščini (vsaj javno) močno optimistično razpoloženi. Stane Kavčič je ocenjeval, da so »v ofenzivi tisti idejni in politični tokovi, ki se odločno zavzemajo za nadaljnji razvoj in poglobljanje družbenega in delavskega samoupravljanja, za nadaljnje osvobajanje dela, za nadaljnjo materialno krepitev delavske in komunalne samouprave in za nadaljnjo demokratizacijo vsega našega političnega življenja in dogajanja«,²⁶ čeprav temu nasprotujoče tokove ni imel za premagane; predsednik Izvršnega sveta ljudske skupščine LRS Boris Kraigher pa je v hruščovskem stilu v novoletnem intervjuju celo izrazil prepričanje, »da obstajajo najboljši pogoji, da postane leto 1962 leto odločilnega napredka našega gospodarstva, gospodarskega sistema in, celo lahko rečem, leto dokončne zmage sistema delavskega samoupravljanja.«²⁷

Interno pa so bili pogledi precej drugačni. Skepsa v zvezi z ekonomskim razvojem Jugoslavije se je med slovenskimi politiki začela kazati že dve leti prej, v razpravah o Osnutku perspektivnega razvoja FLRJ za razdobje od 1961. do 1965. leta. Plan je imel težišče na pospešenem razvoju težke industrije, povečanju fizič-

²³ Stenografski zapisnik seje izvršnega komiteja CK ZK Slovenije o nekaterih pojavih nacionalizma, dne 19. januarja 1962, ZA CK ZKS, seje IK CK ZKS, III/1, str. 29

²⁴ Prav tam, str. 27.

²⁵ Seja IK CK ZKS, 5. junij 1962, str. 19. Zahtevo je (po poročilu komisije za manjšinska in izseljenska vprašanja) postavil Veljko Vlahović.

²⁶ Govor na V. občnem zboru republiškega sveta sindikatov Slovenije, Delavska enotnost, 13. januar 1962 (Pogovori 62, str. 3).

²⁷ Gospodarski vestnik št. 1, 1. januar 1962, str. 2.

nega obsega proizvodnje, razvoju težke industrije, velikemu prelivanju kmečkega življa v mesta (ob šibkem zagotavljanju vsaj osnovnih življenjskih standardov), zapostavljal je kmetijstvo in absolutni poudarek v vseh delih dajal družbenemu sektorju. Brez težav je v njem razpoznavna težnja po odpravi že sicer skromnega zasebnštva.²⁸ V Sloveniji zato z njim niso bili zadovoljni; planu so očitali, da ga preveva stara miselnost, da konkretizira stvari do podrobnosti, namesto da bi bil splošen jugoslovanski načrt, ki bi čim manj zadiral v razvoj posameznih področij, da je kar 41% sredstev v splošnem investicijskem skladu predvidenih za zaostala področja, ali, kot je dejal Janko Rudolf: »V predlogu plana pa je nekaka orientacija, da naj razvita področja počakajo, da jih bodo nerazvita dohitela. (Stališče Tita v nasprotju s tem je bilo, kot pravi Rudolf, da se bodo nerazvita področja razvijala toliko hitreje, kolikor hitreje se bo razvijala celota).²⁹

Politika do nerazvitih je nasploh izzivala hude pomisleke, zlasti način delitve sredstev »po glavi«, kriteriji za opredelitev nerazvitosti in pa težnje, da bi na nerazvitih področjih takoj uvajali visoko tehnologijo, kar je prihajalo do izraza tudi ob razpravah o srednjeročnem načrtu: »Nesmiselno bi bilo in tudi ne bi imelo pravega uspeha, ako bi v teh področjih gradili visoko mehanizirano industrijo, ki bi zaposlovala le malo ljudi. Na področjih, kjer doslej industrija ni bila razvita, je treba razvijati tiste veje, kjer se bodo ljudje, ki prihajajo iz kmetijstva, priučili industrijskemu načinu dela.«³⁰ Kritike je bilo deležno tudi zanemarjanje delovne storilnosti v načrtu (60% izkoriščenost tedanjih kapacitet ob sočasnem že omenjenem načrtovanju priliva velikega števila delovne sile s podeželja), pridružile pa so se ji tudi zahteve po decentralizaciji velikih sistemov – železnice, pošte, elektroenergetskega sistema, ki jih je zagovarjal zlasti Boris Kraigher oz. slovenska vlada.

Iz pripomb slovenske politike na račun plana, ki se jih je nabralo več kot pa je znašalo samo besedilo plana, je še najbolj opazna bojazen, da se bo celoten gospodarski sistem planu moral podrediti; zato tudi tako ostro nasprotovanje, ki pa je v Beogradu (čeprav sta Kraigher in Zavod za gospodarsko planiranje LRS ugovore ustrezno »politično« obdelala) naletelo na še ostrejšo reakcijo. K temu so svoje dodali še nastopi nekaterih slovenskih politikov v tem času, zlasti Kardeljeve zahteve na kongresu SZDL po spremembi do tedaj veljavnih planskih proporcev in gospodarskega mehanizma, pa tudi vsebinsko podoben, čeprav »nekoordiniran« nastop Staneta Kavčiča.³¹

Na videz absurдна bitka med zagovorniki »plana« in spreminjajočega se »sistema«, ki je nato v raznih komisijah, delovnih telesih, odborih ipd. potekala vse leto 1961, je tako postala bitka za napredek ali proti njemu, prazen tek, blokade, nedorečenost, brezplodne razprave in namerno zavlačevanje z odločitvami pa so v dobršni meri botrovali porazu šibke reforme v letu 1961. Kaj je torej (če odmislimo standardno vlogo »tolažilnosti« in napovedovanja svetle bodočnosti v naši povojni politiki) vplivalo na slovenski optimizem, ni povsem jasno. Del odgovora pa verjetno tiči v (sicer splošnem) prepričanju, da je za preseganje krize dovolj doseči »krvavo potrebno enotnost« (kot je temu dejal Stane Kavčič) v jugoslovanskem vrhu, pri čemer je seveda vsaka stran mislila, da se je treba poenotiti na tistem, kar ona zagovarja. Ena stran je prepričanje za to črpala iz programskih usmeritev ZKJ (program iz leta 1958) in reform, izvedenih v petdesetih letih

²⁸ Osnovni podatki in materiali za sestavo osnutka perspektivnega razvoja FLRJ za razdobje od 1961. do 1965. leta, ZA CK ZKS, seje IK CK ZKS, priloga k seji Izvršnega komiteja, 1. 4. 1960.

²⁹ Zapisnik redne seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, 1. 4. 1960, str. 21, ZA CK ZKS.

³⁰ Prav tam, str. 21, razprava Mihe Marinka.

³¹ Stane Kavčič: Spopad, Teleks, 7. 1. 1988, št. 1, str. 18–21.

(decentralizacija), druga iz realnega razmerja moči, ki ji je zagotavljalo prevlado, obe pa sta podporo pričakovali pri prvem in najbolj vplivnem politiku – Josipu Brozu Titu. Ta se je globine krize in nastajajoče polarizacije v jugoslovanski družbi in vodstvu zavedal in jo je skušal rešiti na način, ki je v naslednjih letih predstavljal recept tudi za druge podobne priložnosti, (ki pa so se tedaj končale z bolj »oprijemljivimi« izidi.) 14. marca 1962 je sklical razširjeno sejo Izvršnega komiteja CK ZKJ (ki je nato trajala tri dni), nanjo pa je prišlo »tistih 40 do 50 ljudi iz vse Jugoslavije, ki so praktično odločali o osnovnih smereh političnega življenja v Jugoslaviji«. ³²

Tito je bil v uvodni besedi dramatičen. Menil je, da ne gre zgolj za gospodarsko krizo (čeprav je anomalijam v ekonomiji posvetil največ pozornosti), pač pa za politično, »kar je velika reč«. ³³ Vzroki za krizo so bili po njegovem mnenju v subjektivnem dejavniku, »nedisciplini, neenotnosti misli in akcije komunistov o raznih vprašanih družbenega razvoja, predvsem pa vodilnih komunistov in to na najvišjih mestih.« ³⁴ To je pripeljalo do tega, da je ogrožena celotna družbena skupnost, njen prestiž v svetu, in če komunisti ne bodo spoznali, da še naprej nosijo razvoj na svojih hrbtih in zanj odgovarjajo, če ne bodo dovolj energično ukrepali, bodo posledice neslutene.

Tito je kritiziral razprave v izvršnem svetu, še posebej pa demonstrativne odhode s sej vlade in celo skupščine (to je letelo na slovensko delegacijo v zvezni skupščini, kar so Slovencem kasneje v razpravi očitali tudi drugi, npr. Rato Dugo-njić), postavil vprašanje, ali je jugoslovanska skupnost zrela za življenje ali ne, kritiziral vodilne komuniste zaradi nebudnosti, izgubljanja partijske discipline, padanja pod vpliv nacionalističnih in šovinističnih krogov, preokupacije z lokalnimi in zanemarjanje skupnih interesov. Ekonomske probleme je videl v neenakomernem gospodarskem razvoju, požrešnosti za investicijami in graditvi negospodarskih (negospodarnih) objektov, zunanji (prej) zadolženosti (preko milijarde dolarjev) in vrsti nepravilnosti pri konkretnem poslovanju, zlasti zunanji trgovini. Po njegovem je bilo zaskrbljujoče, ker se v tisku razpravlja o raznih nacionalnih odklonih, npr. o tem, ali naj bi Jugoslavija kot socialistična skupnost šla v smeri integracije ali dezintegracije. Ocenjeval je, da »decentralizacija pri nas dobiva pri posameznikih vse bolj značaj in smisel dezintegracije.« ³⁵ Pri navajanju konkretnih primerov je omenil tudi polemiko Pirjevec-Čosić, na koncu pa menil, da mora sestanek prinesiti preobrat in zahteval enotnost ter spoštovanje demokratičnega centralizma: »Mi lahko razpravljamo in se tudi ne strinjamo v posameznih vprašanjih, ko pa je odločitev sprejeta, se ji mora pokoriti vsak komunist, ali pa naj gre iz partije. Tudi jaz mislim, da je v tem pogledu treba uporabljati sankcije, in to ostre.« ³⁶

Očitno je njegova kritika letela predvsem (ali še posebej) na Slovenijo (kar je pokazal tudi kasnejši razvoj dogodkov), čeprav je dejal, da bi ga bilo narobe razumeti kot da misli na eno republiko, ker naj bi njegove besede veljale za vse, le da za ene manj, za druge bolj, v nekaterih pa da je že prišlo do zelo togotnih ekscesov do skupnosti.

V uvodni besedi so prišle do izraza tudi Titove mednarodne ambicije, saj je Jugoslavija, kot je dejal, po svoji borbi in povojnemu razvoju ter principalni

³² Stane Kavčič: Spopad, Teleks, 7. 1. 1988, št. 1, str. 19

³³ Proširena sednica izvršnog komiteta CK SKJ, uvodna reč druga Tita, 14. marta 1962 godine, za CK ZKS, z 1960/65.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam, str. 3

³⁶ Prav tam, str. 4

zunanji politiki (ki je prav v tem letu doživljala zanimiv preobrat, o katerem bomo še rekli nekaj besed – op. B. R.), dobila ogromen prestiž, mnoge države v Afriki, Aziji in drugje pa jo jemljejo kot primer socialističnega razvoja, »... in vse to lahko izgubimo. To niti ne bi bilo tako važno, če bi mi izgubili, izgubil bi nadaljni razvoj v tej smeri v svetu. Reklo bi se: to ni v redu. A tisti, ki so nam stalno osporavali tako pot in nas imenovali rezivioniste, bi triumfirali.«³⁷

Titovo naštevaje posamičnih nepravilnosti v ekonomiji je »sistemsko« zaokrožil Mijalko Todorović s podatki, da se proces trošenja nad rastjo proizvodnje nadaljuje, zaradi česar prihaja do pretiranega zadolževanja zunaj, pri čemer gre del sredstev v direktno potrošnjo, plačilni deficit se povečuje, na novo odprta tržišča v nerazvitih državah, ki jih je treba kreditirati, dodatno močno obremenjujejo plačilno bilanco, inflacijska spirala raste, prav tako pa zaposlovanje v neproizvodnih dejavnostih (Jugoslavija naj bi imela 8000 zveznih uradnikov, banke in kreditne ustanove 40.000, zbornice 6500, politične in družbene organizacije 10.200, v dveh letih pa naj bi odprli kar 81 fakultet in visokih šol). Po Todorovićevem mnenju naj bi prehitra decentralizacija povzročala razne pritiske in izsiljevanja. Todorović je enega od vzrokov za medrepubliške zaostritve videl v pretiranem govorjenju o prelivanju sredstev (razviti da preveč dajejo, nerazviti da premalo dobijo), okrepil pa se je po njegovem »decentralizirani etatizem«.³⁸

Oba uvoda sta izzvala ostro razpravo in polarizacijo. Veliko kritik iz že standardnega repertoarja je letelo na račun decentralizacije v stilu: »ali gremo s poglobljanjem republik, republikanizma šestih partij in šestih držav na konfederacijo« (Rato Dugonjić), na preveliko investiranje v lahko industrijo, kar da je eden od vzrokov za pretiran gospodarski boom in za zapostavljanje afriškega tržišča, ki da je za Jugoslavijo politična in ekonomska perspektiva (Svetozar Vukmanović).

Neenotnost v ZK naj bi se odlikavala zlasti v odnosih med Srbijo in Vojvodino, Srbijo in Hrvaško, ter zveznimi partijskimi organi in Slovenijo (Aleksander Ranković), v ospredje pa so vedno bolj stopali tudi ideološki predsodki, npr. pred bogatenjem obrtnikov (Petar Stambolić). Zanimiva je Stambolićeva ugotovitev (na osnovi posnetih pogovorov, ki mu jih je poslal Čeča – Svetislav Stefanović – op. B. R.), da se tisto, kar govorijo sovražniki, prav malo razlikuje od tistega, kar govorijo politični ljudje. Idejni odkloni naj bi bili vidni v poplavi malomeščanskega nacionalizma in republiškega partikularizma (Jovan Veselinov), ki da se izraža v teoriji »mi smo vedno ogroženi«, težnjah po avtohtonih republiških gospodarstvih in zapostavljanju interesov Jugoslavije kot celote. Veselinov je kritiziral tudi »mnoge« tovariše, ki so se zavzemali za uvajanje slovenskega in makedonskega jezika v vojski. Med ideološke napake so na seji prišteli tudi to, da na radiu in televiziji ni »političnih« ljudi. (Tito je to utemeljil s tem, da so, medtem ko je bil v Egiptu, predvajali oddajo o izraelskem herojstvu).

Nasprotnikom decentralizacije in »republikanizma« ter privržencem poostrene discipline, ideološke in siceršnje enotnosti, so zagovorniki usklajevanja »subjektivnih načrtov z objektivnimi možnostmi« (kot je temu dejal Stane Kavčič), to je tisti, ki so »izhajali iz materialnih odnosov in materialnega stanja«, čeprav so bili v manjšini, kar uspešno ugovarjali. Je pa od njihovih začetnih debat (ocene Oskarja Karabegovića, da se daje velika sredstva za nerazvite, ki pa niso dala rezultatov, in kritike, da se tovarne gradi na administrativen način) do Kardeljeve razprave

³⁷ Prav tam, str. 5

³⁸ Razširjena seja IK CK ZKJ, 14. marec 1962, za CK ZKJ, III/82

(ta je bil tedaj najbolj »izpostavljen« zagovornik demokratične smeri) opazno počasno pešanje. Tudi Kardelj se (podobno kot številni drugi razpravljalci na obeh straneh) ni opredelil »čisto«, pač pa je kritiko porazdelil. V republikah naj bi po njegovem zakraljeval republikanizem, nacionalizem, tako da ima človek, ko pride tja, vtis, da je agitator za centralizem, po drugi strani pa raste antirepublikanizem v zveznem aparatu. Kardelj je ostal pri površju problema; tako je npr. vzroke za nacionalizem videl v praktikizmu, to je dejstvu, da so ljudje predolgo na istih mestih in na stvari gledajo samo iz ene perspektive. Odprto ostaja vprašanje, zakaj ni bil določnejši in odločnejši. O tem je na podlagi razpoložljivih virov težko soditi, kritična analiza pa bo najbrž pokazala, da tedaj njegova pozicija v jugoslovanskem političnem vrhu ni bila ravno stabilna.

Po treh dneh utrujajočih razprav (v kateri ni manjkalo tudi konkretnih napa-dov na posamične prisotne in odsotne politike, npr. Vukmanovića na Kavčiča zaradi stališča do plana ali kritika Dragiše Stamenkovića Toneta Boleta zaradi govora v slovenski skupščini ter Slovencev nasploh, ker niso sprejeli družbenega plana) so bili udeleženci praktično na istem kot ob začetku seje, z morebitno razliko, da so stvari povedali bolj naravnost, kot pa je to prej krožilo v »odprtih« političnih forumih.

To je v zaključni besedi ugotovil tudi Tito. Ta sicer formalno ni pritegnil ne eni in ne drugi strani. Na obe je podelil nekaj kritik in pritrditev (decentralizacija da, vendar tudi enotnost, republikam se ni treba bati za nacionalne in druge interese, vendar se nacionalno vprašanje ne sme deformirati v smeri dezintegracije, ipd.) Svojo uvodno besedo je moral ublažiti z mnenjem, da generalne politične koncepcije sicer niso različne, vendar je tudi to, kar obstaja, nevarno, in zato izvršni komite s takimi razlikami ne more iti na plenum. Apeliral je na revolucionarni duh komunistov, ki da so še vedno, tako kot pred dvajsetimi leti, »vojaki revolucije«. Po njegovem je ZK stvari preveč prepustila drugim, raznim zveznim in republi-škim organom, zato so zašle na kriva pota.

Kot izkušen politik je Tito sicer videl blokade znotraj revolucionarnega kon-cepta, ki ga je priznaval kot edino možnega, pa zanje v tistem trenutku ni videl rešitve; verjetno pa jo je tudi poenostavljal, nostalgичno iskal v starih časih in metodah; treba bi se bilo le odreči nekaterim postranskim stvarjem in posvetiti glavno pozornost ohranitvi enotnosti, pa bi vodstvo (kljub temu, da je, kot je dejal, ostarelo v revoluciji, izgradnji in spopadu z Informbirojem) lahko prebrodi-lo tudi to krizo. Tito je zahteval disciplino, ne sicer železno, vendar; »Zahtevam, da ko se večina v nečem strinja, mora to manjšina uresničevati, kot da je njeno. To je bil naš princip v ilegalnem delu, to je bil naš princip komunistov in to mora ostati naš princip.«³⁹

Velikih političnih zaključkov ob tako veliki polarizaciji ni bilo moč izpeljati, zato so se (precej splošni in nekonsistentni) sklepi s seje omejevali na razne defor-macije, predvsem v ekonomiji, ki so jih na seji izčrpno premelevali. Zaključki so terjali pravočasno graditev politične linije, usklajevanje stališč, izboljšanje metod dela, zaostritev odgovornosti in discipline od vrha navzdol, spoštovanje demokra-tičnega centralizma, poglobljanje bratstva in enotnosti, odločno borbo proti šovi-nističnim, nacionalističnim in malomeščanskim vplivom, dosledno razvijanje samoupravljanja, učinkovito fizično zaščito delavcev, borbo proti kriminalu in malverzacijam v gospodarstvu, krepitev finančne discipline, učinkovitejše delo

³⁹ Proširena sednica izvršnog komiteta CK SKJ, završna reč druga Tita 16. marta 1962 godine, ZA CK ZKS, Z 1960/65.

nadzornih organov, čvrstitev SDK in drugih inšpekcijskih služb, zmanjševanje administrativnega aparata, preučevanje zunanjepolitičnih in ekonomskih gibanj v svetu ter njihov vpliv na Jugoslavijo (s posebnim poudarkom na neblokovskih državah), povečevanje proizvodnje in zmanjševanje potrošnje, ipd.

Vsebinska seja izvršnega komiteja CK ZKJ je za javnost ostala neznana, o tem, da je seja bila, pa je dva dni kasneje poročal Tanjug v skromni notički z navedbo funkcij udeležencev (organizacijski sekretarji CK ZK, predsedniki izvršnih svetov republik, glavnih odborov SZDL in republiških sindikatov, člani organizacijsko-političnega sekretariata CK ZKJ ter nekateri člani CK) ter obvestilom, da so na seji »vsestransko obravnavali pereča politična in gospodarska vprašanja predvsem z vidika uveljavljanja ukrepov za večjo stabilnost v gospodarskih gibanjih, večjo in bolj organizirano dejavnost ZK, družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih organov, odločnejšega uveljavljanja ukrepov za spoštovanje zakonitosti in večje odgovornosti posameznih voditeljev ter vodilnih političnih in državnih organov v federaciji in republikah.«⁴⁰

Seje republiških izvršnih komitejev, ki so po utečenem principu sledile zvezni, so razlike še poglobile. Slovenski izvršni komite je sicer del sklepov IK CK ZKJ prevzel in jih povzel tudi v svojih sklepih, vendar se je bistvo razprave (in tudi zaključnega besedila) obrnilo povsem drugam. Na seji sicer ni manjkalo tudi samokritičnosti: »Mislim, da smo mi premalo aktivno nastopali proti raznim očitkom . . . , češ da Slovenija daje, samo daje ter daje preveč. Mi premalo utemeljujemo potrebo razvijanja nerazvitih področij . . . Mnenje, da imajo pravico na tržno realizirani dohodek, evidentiran v Sloveniji, ki vsebuje i monopolni i konjunkturni dobiček, samo proizvajalci v Sloveniji, je čisto nacionalistično, buržuazno in izkoriščevalsko gledanje na ekonomiko . . . Mislim, da je socialistični princip ekonomike ta, da z izrednimi dohodki, ki izhajajo iz monopolnega položaja ali nastajajo zaradi konjunktura, razpolaga skupnost, ob primerni participaciji in zainteresiranosti tistega kolektiva, ki jih je s svojo sposobnostjo ustvaril oz. pomagal ustvariti . . . Toda na drugi strani je treba tudi opozoriti, da je neosnovano in daleč pretirano sklicevanje na visoko produktivnost proizvodnih sil v Sloveniji. Morda je produktivnost v Sloveniji nekoliko višja kot v drugih predelih države, toda tudi pri nas je še vedno malo takih podjetij, ki so dosegla po produktivnosti in izkoriščanju proizvodnih sredstev evropski nivo . . . Dejal bi, da je v Sloveniji preveč samozaverovanosti v to, da smo najnaprednejši.«⁴¹

Kljub temu pa so nekatere ocene in stališča (ob tistih s prejšnjih sej, ki jih je v uvodni besedi ponovil Marinko, pa tudi nekateri drugi razpravljalci) daleč izstopale iz tedanje egalitarne jugoslovanske logike. Očitno so v slovenskem vodstvu usmeritve programa ZKJ iz leta 1958 vzeli zares in govorili celo o »tretji revoluciji« (Boris Kraigher). Čeprav je bila praksa (podobno pa tudi politične razprave) v kasnejših (najbolj izrazito v sedemdesetih) letih drugačna, pa so tedanje razprave naravnost osupljive. Tako je npr. France Popit ugotavljal, da »če smo se enkrat odločili za to, da priznavamo delovanje ekonomskih zakonov, potem ne more 2×2 biti v socialističnem sistemu 5, če je v kapitalističnem 4.«⁴² Popit je spomnil tudi na to, da je bil sprejet princip, »naj tisto podjetje, ki slabo gospodari in slabo dela, tudi propade«, obenem pa tudi na drugačno prakso: »Toda samo pogledjmo,

⁴⁰ Delo, 18. marec 1962, str. 1.

⁴¹ Zapisnik razširjene seje IK CK ZKS, 29. in 30. marca 1962, uvodna beseda Mihe Marinka, ZA CK CK ZKS, seje IK CK ZKS, III/15.

⁴² Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, dne 29. in 30. marca 1962, str. 35, ZA ZKS, seje IK, III/15.

koliko podjetij je pri nas sploh propadlo? Kaj se običajno zgodi? Popravimo inštrument zato, da gredo stvari naprej. Zakaj? Zaradi tega, ker če bi že do tega prišlo, da recimo neko podjetje skrahira, potem stvari argumentiramo s političnimi, socialnimi posledicami.«⁴³

Tudi on je opozarjal na slabo konkurenčnost slovenskih podjetij v tujini, nezahtevnost jugoslovanskega tržišča, emisijo, obenem pa tudi na iluzije o tem, kaj socializem zmore. »Ne smemo si delati iluzije in misliti, da bomo socializem ustvarili s tem, da si bomo pač vse želje, ki jih imamo danes, uresničili in enostavno šli preko naših ekonomskih zmogljivosti. Ali recimo razne teorije o zaposlovanju in brezposelnosti. Po mojem mnenju se ne bi smeli tako odločno otepati pritiska ceste. Pri nas pa ne samo, da se tega bojimo, ampak razvijamo teorijo, da že s samim tem dejstvom, da je človek zaposlen, ne glede koliko zna in zmore v proizvodnji, da ta človek že samo s tem pravzaprav gradi socializem . . . Morda bi bilo (to) res takrat, če bi bil zaposlen v tovarni in bi ostal pri istem standardu kot prej, ko še ni bil zaposlen, ne pa da mu za nizko produktivnost dajemo standard visoke produktivnosti.«⁴⁴

Pomudimo se za trenutek še pri Popitovem tedanjem pogledu na vlogo ZKJ (ki je – glede na kasnejše politično dogajanje v Sloveniji – tudi presenetljiva): »Razumem potrebo, da se ZK zaradi situacije, v kateri smo, začne baviti tudi z nekaterimi operativnimi posli. Ne razumem pa, ali bo potem vedno tako. VII. kongres je te stvari malo drugače postavil. Meni se zdi, da če bomo šli po tej poti, da bomo potem likvidirali SZDL in sindikate . . . Res je, da tudi tam, kjer dela (komunist – op. B. R.), rabi neko navodilo, da tako rečem, neko idejo, kako naj tam zastopa najprogresivnejša stališča itd. Meni se zdi, da se to da doseči tudi tako, da ne prevzame partija vse operativno v svoje roke. Morda gre sedaj za korekturo dosedanjih naših pogledov na ZK in na vlogo SZDL, na oblastne odbore, itd. Tu mi ni popolnoma jasno, kaj se s tem misli. Gre za to, da ZK kot subjektivna sila lahko marsikaj naredi na tem področju, pri čemer nočem idealizirati delovanja ekonomske intervencije in delovanje ekonomskih zakonitosti. Nasprotno. Jaz mislim, da ima to nekje svoje meje. Seveda pa nam sedaj, če bi zanikali delovanje ekonomskih zakonov in pravzaprav s subjektivnimi silami urejali vse probleme, to lahko prinese samo trenutne rezultate. Če bomo vztrajali na tem, kakšne bodo potem posledice.«⁴⁵

Podobnega mnenja so bili tudi drugi razpravljalci, ki so hoteli, da se ta del razprave odrazi tudi v sklepih: »Zdi se mi, da je treba v sklepih poudariti tudi stvari, ki jih je omenil tovariš Popit, ki je na nekaterih problemih pokazal, da mi z ene strani nočemo priznavati ekonomske zakone, na drugi pa uvajamo neprestano v to naše gospodarjenje razne politične, humanistične, socialne ali pa še druge omejitve. Nihče ne misli, da tudi te stvari niso izredno važne, gre le za način njihovega usklajevanja z našim ekonomskim mehanizmom.«⁴⁶

Sejo IK CK ZKJ so nekateri razumeli kot vračanje na staro: »Mene je izredno začudila misel, da naj se vrnemo nazaj na administrativne oblike upravljanja«,⁴⁷ drugim pa se je položaj po letu 1952 zdel celo težji kot v času NOB, kjer »je bilo sicer potrebno . . . neverjetno mnogo požrtvovalnosti, morali smo mobilizirati vse sile, ko je človek-komunist vsak dan nosil glavo v torbi in se je vsak tega popolnoma jasno zavedal. Potrebno je bilo mnogo korajže. Ampak mnogo lažji in mnogo

⁴³ Prav tam, str. 36, 37.

⁴⁴ Prav tam, str. 39.

⁴⁵ Prav tam, str. 45.

⁴⁶ Prav tam, str. 111, razprava Jožeta Vilfana.

⁴⁷ Prav tam, str. 138, razprava Borisa Mikoša.

enostavnejši problem je korajža ob jasni orientaciji, kaj hočeš, in si pri tem pripravljen dati življenje, kot pa korajža v situaciji, ko ne veš popolnoma, kaj hočeš.«⁴⁸ Kraigher je tudi menil, da se niso zavedali dejstva, »da je to (,tretja revolucija' – op. B. R.) izredno oster, revolucionaren prelom z vso našo staro prakso in da gremo v ustvarjanje nečesa, kar terja skrajnih naporov vseh naših sil... Moramo na vsak način ugotoviti, da smo šli v ta prehod na ekonomskem področju, kar se tiče strokovnega reševanja problemov, nepripravljeni, prakticistično in diletantsko, ne da bi se resno zavedali, kakšne težave in kakšne probleme nam to prinaša. Zaradi tega smo šli v ta gospodarski proces nedosledno in kompromisarsko.«⁴⁹

Še na dve stvari iz Kraigherjeve razprave kaže opozoriti. Prva zadeva oceno sovražnih sil, kjer je bil notranji minister iz zlovesčih časov dachauskih procesov precej objektivni: »Imam vtis, da v tej situaciji tudi nismo popolnoma jasno opredelili, katere so tiste sile, na katere se lahko naslanjamo. Nismo popolnoma jasno videli, kje so nevarnosti, kje je sovažnik. Nam je bil nekoč ta sovažnik precej jasen. Prav bojim se, da se, kar se sovražnika tiče, morda lahko zelo nevarno orientiramo. Mislim namreč, da bi bilo v tej situaciji popolnoma napačno, če bi iskali recimo vzroke pojavov nacionalizma, partikularizma, v uveljavljanju reakcije, v uveljavljanju ostankov razlaščenih slojev itd.«⁵⁰

Tudi pri ocenjevanju »notranje opozicije« je Kraigher ostal konstruktiven; glavno nevarnost je videl v stalinističnih silah, za razne »kulturniške, intelektualne kroge«, tudi za »Perspektive« je menil, da nimajo politične opore in ne predstavljajo resnejše politične sile, predvsem pa da so »prepričano« (in ne samo taktično) na socialističnih pozicijah, da gre zgolj za »razne, bolj ali manj posrečene pojave iskanja.«⁵¹ (Tu velja pripomniti, da se je politična ocena dve leti kasneje spremenila, kar je imelo za posledico prepoved »Perspektiv«, vendar problem terja posebno obravnavo). Kraigher je menil, da gre za globlje probleme, ki niso samo jugoslovanski, čeprav jih je Jugoslavija leta 1948 povzročila. Šlo naj bi za krizo rasti socializma v svetovnem merilu, ki se kaže med drugim tudi v odnosih med Kitajsko in Sovjetsko zvezo.

Druga stvar, ki jo kaže iz Kraigherjeve razprave povzeti, je njegovo zavzemanje za priznavanje zakona vrednosti, »ker je to zakon življenja in nujnost.«⁵² Po njegovem zakon vrednosti ne predstavlja alternativo administrativnim ukrepom, čeprav morajo subjektivne sile »nujno z raznimi umetnimi posegi vplivati na razvoj«. Administrativni posegi pa morajo »temeljiti na poznavanju zakonitosti blagovne proizvodnje in naše konkretne ekonomske situacije in seveda postavljeni morajo biti tako, da je njihova perspektiva socialistični razvoj, ne pa reševanje monopolov, koncernov in raznih imperialističnih grupacij. To je tudi funkcija plana in za mene ni karakteristika in osnovni instrument socializma.«⁵³

Kraigher je za stalinistično označil vsako aktivistično poseganje, ki hoče nasprotovati zakonitostim družbenega razvoja. Stalinistični aktivizem pa, kot je dejal, izhaja iz predpostavke, da lahko komunisti delajo vse, delajo čudeže, brskirajo zakone življenja.

Na osnovi tako usmerjene razprave so se nekateri sklepi bistveno razlikovali

⁴⁸ Prav tam, razprava Borisa Kraigherja, str. 149.

⁴⁹ Prav tam, str. 150.

⁵⁰ Prav tam, str. 150, 151.

⁵¹ Prav tam, str. 151, 152.

⁵² Prav tam, str. 156.

⁵³ Prav tam, str. 156.

od tistih s seje IK CK ZKJ. Mnogo bolj je bilo poudarjeno samoupravljanje, nevmešavanje (operativno) ZK v družbeno upravljanje, borba argumentov. Za hitrejši socialistični razvoj bi bilo, po ugotovitvah na seji, »potrebno zlomiti tudi tista birokratska pojmovanja v sami Zvezi komunistov, ki jih izraža težnja po uveljavljanju vodilne vloge ZK s koncentracijo odgovornih družbenopolitičnih funkcij na ozek krog vodilnih komunistov, dalje pojmovanje, da morajo in morejo samo komunisti opravljati odgovornejše družbene funkcije, in mišljenje, da morajo biti komunisti večinsko zastopani v vseh organih družbene samouprave.«⁵⁴

Sklepi, ki so zadevali gospodarstvo, so bili zapisani v smislu razprav, ki smo jih povzeli, medtem ko je bil nacionalizem omenjen zgolj v eni točki skupaj z malo-meščanstvom in birokratskim vplivom.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

⁵⁴ Prav tam, str. 19.